

ÇAĞDAŞ AZƏRBAYCAN-GÜRCÜ ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİ: İSA HƏBİBBƏYLİ VƏ ELİZBAR CAVELİDZE

MÜŞFİQ ÇOBANOV,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Prezident təqaüddüsü,
Azərbaycan Texniki Universiteti

Azərbaycan və gürcü ədəbi əlaqələri bədii düşüncə ilə yanaşı, elm sahəsində də həmişə paralel olaraq inkişaf etmişdir. Ötən əsrin 80-ci illərində elmi müstəvidə ən yaxşı dövrünü yaşayan Dilarə Əliyeva (1929-1991) və Leyla Eradze (1933-1998) elmi tandemi müstəqillik dövründə də davam etmişdir. Lakin bu əlaqələr inersiya ilə deyil, ayrı-ayrı şəxsiyyətlərin yaradıcılığı və şəxsi əlaqələri ilə mümkün olmuşdur. Yəni, ədəbi mühiti şəxsiyyətlər formalaşdırdığı kimi, ədəbi əlaqələri də şəxsiyyətlər formalaşdırır və inkişaf etdirir. Bu mənada, yeni mərhələdə Azərbaycan və gürcü ədəbi mühiti akademiklər İsa Həbibbəyli və Elizbar Cavelidze (1937) kontekstində formalaşmışdır.

Akademik İsa Həbibbəylinin elmi fəaliyyətinin böyük bir hissəsi, yaradıcılığı Tiflis ədəbi mühitində formalaşan və inkişaf edən Cəlil Məmmədquluzadənin və onun qələm dostlarının yaradıcılığına həsr olunmuşdur. Akademik Elizbar Cavelidzenin yaradıcılığı isə bütünlüklə türk ədəbiyyatının, türk estetik düşüncəsinin keçmişinə və bugününə həsr edilmiş, əsərləri tərcümə olunaraq rus və Azərbaycan türkcəsində çap olunmuşdur. Bu cəhətdən akademik İsa Həbibbəylinin və akademik Elizbar Cavelidzenin yaradıcılığı bir çox nöqtələrdə kəsişir və bir-birini tamamlayır.

* * *

Akademik İsa Həbibbəylinin Gürcüstan Milli Elmlər Akademiyasının Şota Rustaveli adına Ədəbiyyat İnstitutu ilə əməkdaşlıq etməsi indiyədək bir çox elmi layihələrin reallaşmasına səbəb olmuşdur. Məsələ təkcə əməkdaşlıqla məhdudlaşmamış, Azərbaycan və gürcü ədəbi mühitlərinin qarşılıqlı münasibətləri ilə bağlı elmi araşdırmalar yeni bir mərhələyə qədəm qoymuşdur. Bu mərhələnin ən böyük işi kimi "Nizami Gəncəvi və Şota Rustaveli" layihəsi həyata keçirilmiş və bu layihənin nəticəsi olaraq "Nizami Gəncəvi və Şota Rustaveli" adlı fundamental və olduqca dəyərli bir monoqrafiya nəşr edilmişdir. Bu cür layihələr qarşılıqlı olaraq ədəbi şəxsiyyətlərin şəxsi münasibətləri hesabına daha da inkişaf edir və dostluq əlaqələrini zənginləşdirir.

Akademik İsa Həbibbəylinin 2024-cü ildə Gürcüstan Milli Elmlər Akademiyasının xarici üzvü seçilməsini, onun Gürcüstan elmi mühitinə inteqrasiyasının, yaradıcılığının çoxistiqamətli, geniş və iki xalq arasındakı dostluq, qardaşlıq münasibətlərinin çağdaş nümunəsi kimi

göstərmək olar.

Akademik Elizbar Cavelidzenin elmi fəaliyyəti isə Azərbaycan ədəbi fikri, onun görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığı ilə bağlıdır. Elə buna görə də o, 1989-cu ildə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin fərmanı ilə "Azərbaycanın Əməkdar mədəniyyət işçisi" fəxri adına layiq görülmüşdür.

Ömrünü türk ədəbi-bədii düşüncəsinin araşdırılmasına həsr etmiş akademik E.Cavelidzenin son illərdə Bakıda nəşr edilən kitabları Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələrinə və dostluq münasibətlərinə yeni nəfəs və yeni rəng qatmışdır. Deyə bilərik ki, elə həmin rənglə də, akademik Elizbar Cavelidze öz adını Azərbaycan ədəbiyyatına və Azərbaycan mədəniyyətinə əbədi olaraq yazdırmışdır. Hələ neçə illər öncə akademik E.Cavelidze "Kitabi Dədə Qorqud" dastanlarını (1987) həmkarı Georgi Şağulaşvili ilə bir yerdə gürcü dilinə çevirmiş və 1987-ci ildə Tbilisidə nəşr etdirmişdir. Görünür, bu tərcümə onu daha dərinlərə aparmış və bu dastan üzərində araşdırmalara sövq etmişdir. Aydın ki, bu dastan Azərbaycanda və türk dünyasında bir çox parametrlər üzrə tədqiqatə cəlb edilmişdir. Ancaq E.Cavelidze "Kitabi Dədə Qorqud"u bədii-estetik kateqoriya baxımından təhlilə cəlb etmiş, buradakı adət-ənənə və əxlaq kodeksini araşdırmışdır. Yəni Dədə Qorqud və buradakı obrazlar hansı mənəviyyatın, müdrikliyin daşıyıcılarıdır? Türklərin məğlubedilməzliyi, hərbi gücün yenilməzliyi haqqında bu dastan bizə nə deyir? Tədqiqatçı belə bir qənaətə gəlir ki: "...Qorqudun özü söhbətə, istərsə də mahnıya başlayır ki, bu da onunla əhəmiyyətli və diqqətəlayiqdir ki, burada bütün Oğuz xalqlarının həyat tərzinin və ənənələrinin onurğa sütunu nəql olunur. Bu tayfanın xalq müdrikliyi, əxlaqi-etik inamı qəhrəmanlıq və igidlik üzrə formalaşmış, görüş dairəsi və ən başlıcası, bu tövsiyə etmələr elə lakonikliklə və sadəliklə verilmişdir ki, bunun oxucuda, istərsə də dinləyicidə bir növ heyranlığa səbəb olmaması mümkün deyil." (Cavelidze, 2022, s. 6) Tədqiqatçı Dədə Qorqud obrazlarının insan təbiətini, xarakterini öyrənməklə həmin dövrün Oğuz insanının da xarakterini, təbiətini öyrənmiş olur.

Göründüyü kimi, akademik E.Cavelidze, "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarını sadəcə tərcümə etməklə kifayətlənməmiş, həm də araşdırmalarında bu dastana geniş yer vermişdir. Məhz elə buna görə də akademik İsa Həbibbəyli "Akademik Elizbar Cavelidzenin Füzulinaməsinə" adlı əsərində onun Azərbaycan ədəbiyyatında tutduğu yeri belə ifadə etmişdir:

"Elizbar Cavelidze - Mollayi Ruminin Gürcüstan "Məsnəvisi"dir. "Kitabi Dədə Qorqud"un gürcü dilində səslənməsidir.

Elizbar Cavelidze - Yunus Əmrənin Kürə qarışıq hekayəsidir. Yenidən doğulan Ruhi Bağdadi təzkiyəsidir.

Məhəmməd Füzuli: Elizbar Cavelidzenin Azərbaycan sevdasıdır. Gürcü alimin ədəbiyyatda Kərbəlasıdır. Və ya romantik düşüncədə Metex qalasıdır.

Akademik Elizbar Cavelidze - Azərbaycanın qədim dostu, Gürcüstanın ədəbiyyatçısı və dilçisidir. Qafqazda şərqşünaslığın böyük elçisidir. Yorulmaz, vəfali, tükənməz, səyli..." (Həbibbəyli, 2017a, s.3-4). Akademik İsa Həbibbəyli burada E.Cavelidzenin yaradı-

cılığının xəritəsini cızmış və qiymətini vermişdir. Akademik E.Cavelidzeni həm də "Azərbaycanın qədim dostu" və "Qafqazda Şərqşünaslığın böyük elçisi" adlandırmışdır.

Elizbar Cavelidze - 1938-ci ildə Tbilisi şəhərində doğulsa da, uşaqlıq illəri Gürcüstanın soydaşlarımızın kompakt halda yaşadığı Bolnisi rayonunda keçmiş, elə ilk təhsilini də Bolnisi şəhərindəki orta məktəbdə almış, 1956-1961-ci illərdə İvane Cavaxişvili adına Tbilisi Dövlət Universitetinin şərqşünaslıq fakültəsində oxumuş və oranı fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. Bütün fəaliyyətini şərqşünaslıq araşdırmalarına həsr etmiş, Q.Tsereteli adına Şərqşünaslıq İnstitutunda kiçik elmi işçi vəzifəsindən baş elmi işçi vəzifəsinə qədər yüksəlmişdir. 1966-cı ildə "Ruhi Bağdadi: həyatı, dünyagörüşü və lirika-sı" mövzusunda namizədlik, 1975-ci ildə "Cəlaləddin Rumi: dünyagörüşü məsələləri" mövzusunda doktorluq dissertasiyaları müdafiə etmişdir. 1985-1986-cı illərdə "Tənqid" ("Kritika") almanaxının və 1986-1990-cı illərdə "Ədəbi Gürcüstan" ("Literaturili Sakartvelo") qəzetinin baş redaktoru olmuşdur. 1988-ci ildə Tbilisi Dövlət Universitetinin türkologiya kafedrasının professoru və Gürcüstan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, 2013-cü ildə Gürcüstan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü seçilmişdir. 1991-ci ildə Gürcüstanın təhsil və elm naziri olmuş, 1995-1998-ci illərdə məcburi şəkildə Almaniyada mühacirət həyatı yaşamış, 1999-cü ildə partiya siyahısı üzrə "Gürcüstanın dirçəlişi" seçki blokundan V çağırış Gürcüstan parlamentinin üzvü seçilmiş, 2004-cü ilə qədər deputat olaraq fəaliyyət göstərmişdir. "Ruhi Bağdadi" (1968) adlı ilk kitabı 1968-ci ildə çap olunan, ümumilikdə isə 16 monoqrafiyanın, 300-dən çox elmi məqalənin müəllifi olan Elizbar Cavelidze yaradıcılığının böyük bir hissəsini Azərbaycan və Şərq ədəbiyyatına həsr etmişdir. Elə buna görə də o, 1989-cu ildə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin fərmanı ilə "Azərbaycanın Əməkdar mədəniyyət işçisi" fəxri adına, 2010-cu ildə "David Ağmaşenebeli", 2013-cü ildə "Saquramo" ədəbi mükafatlarına layiq görülmüş, 2018-ci ildə "Kakutsa Çolokaşvili" ordeni ilə təltif edilmişdir.

Akademik E.Cavelidzenin fəaliyyətini iki xalq arasında salınan körpünün ən bariz nümunəsi adlandırmaq bilərik. Bu körpünün müəyyən təməlləri atılmışdısa da, çağdaş dövrümüzdə dostluq halına məhz İsa Həbibbəyli - Elizbar Cavelidze tandemi ilə gəlmiş və daha da möhkəmlənmişdir.

Akademik Elizbar Cavelidze hələ sovet dövründə az tədqiq olunan mövzulara - türk ədəbiyyatına müraciət etmiş və onu müxtəlif yöndən araşdıraraq bu sahədə öz sözünü demişdir. Bu, həm də gürcü filologiyasında tamamilə yeni bir istiqamət idi. Təsədüfi deyildir ki, akademik E.Cavelidzenin "Türk folklorunun estetikası" mövzusunda apardığı araşdırmaları öz funksionallığı, əhatə dairəsi, yazı üslubu ilə çox əhəmiyyətlidir. Müəllif burada ilk dəfə olaraq, Orta əsrlər yaxın Şərq islamının və türk folklorunun əxlaqi-etik məsələlərini öyrənməyə çalışmışdır. Tədqiqatçı qədim sivilizasiyanın yaradıcısı kimi ən qədim Şərq və orta əsrlərin Yaxın Şərqinin əxlaqi estetik düşüncəsinin ümumi mənzərəsini göstərməyə cəhd etmişdir. Gülüş fenomeni Molla Nəsrəddinin, qədim türk xalq eposu Dədə Qorqudun, Koroğlunun bədii xüsusiyyətlərini təhlil etmiş, ritual daşlarda həkk olunmuş yazıların estetik-rəmzi əhəmiyyətini araşdırmışdır. Burada yenilik ondan ibarətdir ki, tədqiqatçı araşdırmalarını estetik kateqoriya üzərindən aparmış, subyektlə obyektin qarşılıqlı estetik münasibətlərini öyrənmiş, qədimliyin özündə də bir müasirlik axtarmışdır. Çünki: "...sənət mütəxəssislərinin düşündüyü kimi, ovçunun gözü ilə görünən bu ov təsvirləri nəinki kor-koranə təqlid və kortəbii xarakter daşıyır, eləcə də təsvir planının müəyyən plan və mülayimliyə və bədii qanuna tabe olur." (İstoriya Gsetiçeskoq Mıslı, I, 1985, s.48) Bu mənada, folklorda olan təsvirlər böyük əhəmiyyət daşıyır və hər birinin mənası vardır. Yəni gülüş təkcə sevinc və xoşbəxtliyin ifadəsi deyil, həm də insan bədii düşüncəsinin müxtəlif şəkildə təzahür formalarıdır. İnsanın təbiəti onun xarakterinə uyğun dəyişkən və müxtəlifdir. Tədqiqatçı Molla Nəsrəddin lətifələrindəki gülüşün xarakterini açmağa, buradakı mənətiq ardıcılığı təyin etməyə çalışmış və buna nail olmuşdur. Tədqiqatçı dünya filosofları Platon, Aristotel və başqalarının gülüşlə bağlı fikirlərinə istinad edərək Molla Nəsrəddin gülüşünün xarakterini açmışdır. Bu zaman o, Azərbaycan və türk tədqiqatçılarına da istinadlar etmişdir. Belə bir fikrində haqlı görünür ki: "İndi türk folklorunda gülüşün belə hər şeyə qadir gücü nə vaxt qazandığını dəqiq müəyyən etmək çətindir. Amma yəqin ki, mənim fikrimcə, bu, XIII əsrdə, Osmanlı türklərinin - Oğuzların kiçik qolu olan əcdadlarının monqollardan geri çəkildiyi zaman baş vermişdir və onlar Şimali İran və Azərbaycan üzərindən Kiçik Asiyaya gələrək Səlcuq sultanlığının hərbi xidmətinə qədəm qoymuş, taleyini əbədi olaraq onlarla bağlamışlar və Səlcuq xalqının həyat dövrünə əqli olaraq qarışmışlar." (Cavelidze, 2024, s.7). Gürcüstan Milli Elmlər Akademiyası Şərqşünaslıq İnstitutunun sabiq direktoru, tanınmış tədqiqatçı-ədəbiyyatşünas akademik Apollon Silaqaдзе (1942-2017) onu "Gürcü türkologiyasının lideri" adlandırmışdır. (Cilaqaдзе, 2017, s.5) Bunun E.Cavelidzenin elmi fəaliyyəti də təsdiq edir. Onun "Türk ədəbiyyatı mənbələrindən, I, Cəlaləddin Rumi" ("U istokov tureükoy literaturı, I, Djelalg-ed-din Rumi" (voprosı mirovoznenıe), Tb., 1979), "Türk ədəbiyyatı mənbələrindən, II, Yunus Əmrə" ("U istokov tureükoy literaturı, II, Önus Gmre, Tb., 1985), "Türk ədəbiyyatı mənbələrindən, III, Aşiq Paşa" (III, 2013) monoqrafiyaları fundamentallığı ilə seçilir. O, bu əsərlərdə həm də sufizm problemini araşdırır ki, bunun da böyük əhəmiyyəti vardır. A.Silaqaдзе E.Cavelidzenin araşdırmalarının janrı, forma, versifikasiya cəhətdən yeni bir istiqamət olduğu fikrindədir: "Elizbar Cavelidze üçün hər şeydən əvvəl, əgər belə demək mümkündürsə, sevimli mövzu vaxtilə bütün Yaxın Şərqdə, həyatın praktiki olaraq bütün sahələrində hökmranlıq edən fəlsəfi-dini axını olan sufizmdir ki, bu da orta əsrlərdə Yaxın Şərqin mədəni, estetik, əxlaqi, siyasi və sair düşüncəsinin məhək daşını təşkil edirdi." (Cilaqaдзе, 2017, s.5)

(Davamı 5-ci səhifədə)

(Əvvəl 4-cü səhifədə)

Akademik E.Cavelidze bu əsərlərində klassik divan ədəbiyyatının bütöv mənzərəsinin müxtəlif tərəflərini, problemlərini tədqiq etmiş, xalq-dərvişlik ədəbiyyatının təşəkkülü məsələlərini elmi-nəzəri şəkildə araşdırmağa nail olmuşdur. Bu araşdırmalarda orta əsrlərin dini-fəlsəfi, estetik düşüncə tərzilə əlaqədar məsələlər, eləcə də zaman və məkan, ruh və bədən, mütləq gerçəklik, dünya-axirət, həyat və ölüm kimi komponentlər elmi-nəzəri həllini tapır. Akademik A.Silaqadze bu fikirdədir ki, bu cəhətdən E.Cavelidze müasirlərindən bir qədər fərqlənmişdir. Onun fikrincə, E.Cavelidze bu problemlərin təhlili və qənaətləri ilə sufizmin tədqiqi sahəsində yeni mərhələ yadır: “Yalnız bir elmi faktı qeyd edirik: əgər indiyədək sufizmin məşhur tədqiqatçıları (D.Makdonald, Y.Bertels, M.F.Köprülü, Z.Quluzadə və b.) sufizmi panteistik təlim, doktrina hesab edirdilərsə, Elizbar Cavelidze bu fikri rədd etdi və panteizmi sufizmin əsası olaraq müəyyən etdi.” (Cilaqadze, 2017, s.6)

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan poeziyası tarixən bütün dünya xalqları kimi, qonşu və qardaş gürcü xalqının da nəzər-diqqətini daim özünə cəlb etmişdir. Təsədüfi deyil ki, gürcü ziyalıları hələ XVI-XVII əsrlərdən başlayaraq, Azərbaycan poeziyasını həm öz ana dillərinə tərcümə edir, həm də öz əlifbaları ilə yazıya köçürür və ondan istifadə edirdilər. Həmin əlyazmaların bir çoxu indi də akademik S.Canaşiyaya adına Gürcüstan Dövlət Tarix Muzeyində və akademik K.Kekelidze adına Gürcüstan Milli Əlyazmaları

Qeyd edək ki, akademik Elizbar Cavelidzenin dünya ədəbiyyatını öz nadir söz inciləri ilə bəzəmiş XVI əsr görkəmli Azərbaycan şairi, söz sənətinin dahi ustadı Məhəmməd Füzulinin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş həmin “Füzuli” adlı monoqrafiyası 45 il əvvəl 1972-ci ildə “Nakaduli” Gürcüstan Uşaq və Gənclər Ədəbiyyatı Nəşriyyatı “Görkəmli adamların həyatından” seriyasından 5 min tirajla çap edərək gürcü oxucularının ixtiyarına vermişdir. Bu nəşr barədə oxuculara məlumat verən professor Mədəd Çobanov yazır ki, “19 bölmədən ibarət olan monoqrafiya bədii söz ustası M.Füzulinin sənətkarlığına həsr olunmuş “Söz ustası” bölməsi ilə başlayır. Müəllif burada şairin yaradıcılığından götürdüyü nümunədə deyilir:

“İlahi feydzdən bir xəzinədir söz,
Tükənməz sərf qısdıqca damə-dəm
Məcəzi şahların gənci deyil bu
Ki, bir həbə götürdükdə ola kəm”.

- bədii söz sənətinin nadir ustası M.Füzulinin mahir sənətkarlığını və onun söz sənətinə olan baxışlarını yığcam və aydın şəkildə təhlil etmişdir.” (Çobanov, 1973). Monoqrafiya daha sonra ardıcıl olaraq “Əfsanə və gerçəklik”, “Soruşa-soruşa Bağdada gedərsən”, “Bərpa olunmuş həyat lövhələri”, “Şairin anadan olması”, “Şairin ölümünün öyrənilməsi”, “Həqiqi şair aləmi yaxşı bəzər”, “Məhəbbət əfsanəsi”, “Əlyazmaları qalır”, “Ehtiyatçı ödəyə bilmir”, “Dərd dağılır”, “Şeir var ki, həyatı əks etdirir”, “Məhəbbət səndən güclüdür”, “Müdrək əli və cahil ağı” (Rindü Zahid), “Leyli və Məcnun əhvalatı”, “Şairin ibadəti” kimi bölmələrlə davam edir.

Azərbaycan ədəbiyyatının klassiklə-

da tədqiqatçıya müəyyən sərbəstliklər vermişdir. Məlumdur ki, hər hansı bir şairin, yazıcının yaradıcılığını öyrənərkən onun dövrünü, mühitini də araşdırmaq lazımdır. E.Cavelidze də belə etmişdir; XV-XVI əsr Füzuli dövrünü öyrənmək üçün müxtəlif mənbələrə baş vurmuş və müsəlman aləminin mədəni həyatında Bağdadın yerini və mövqeyini müəyyən etməyə çalışır.

“Füzulışünaslar və filoloqlar üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən kitab”ı “Füzulışünaslığa yeni bir hədiyyə” adlandıraraq professor Mədəd Çobanov yazır ki, “şairin (M.Füzulinin - M.Ç.) həyat və yaradıcılığı, onun sənətkarlıq xüsusiyyətləri, o dövrdə Şərqdə böyük mədəni mərkəz olan Bağdad şəhərində M.Füzulinin Azərbaycan dilində yazıb yaradan şairlərin ədəbi məktəbində göstərdiyi fəaliyyəti və s. haqqında da əsərin yuxarıda göstərilən ayrı-ayrı bölmələrində ətraflı məlumat verilmişdir. Bu da kitabın məziyyətini xeyli artırır.” (Çobanov, 1973)

Tədqiqatçı həmin dövrdə Bağdadın Şərqi mühüm mərkəzlərindən birini təş-

ÇAĞDAŞ AZƏRBAYCAN-GÜRCÜ ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİ: İSA HƏBİBBƏYLİ və ELİZBAR CAVELİDZE

İnstitutunda saxlanmaqdadır. Bu yazıların içərisində dahi söz ustası Füzulinin lirik əsərləri də çoxdur. Bu da onu göstərir ki, Füzuli gürcü xalqının da sevvə-sevə oxuduları sənətkarlardandır. (Çobanov, 1973)

XX əsrdə qardaş gürcü xalqının ziyalılarının və ədəbiyyatşünaslarının Azərbaycan ədəbiyyatının gürcü dilinə tərcümə edilməsinə, tədqiqinə və təbliğinə olan marağı, demək olar ki, qat-qat artmışdır. Bu sahədə Elizbar Cavelidzenin əməyini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Dahi Füzulinin bədii sənətkarlıq xüsusiyyətləri dünyanın bir çox ədəbiyyatşünaslarının tədqiqat obyektinə olduğu kimi, gürcü şərqşünası Elizbar Cavelidzenin də elmi tədqiqat obyektinə olmuşdur.

Professor Bədirxan Əhmədli Azərbaycan-gürcü elmi düşüncəsinin bu iki böyük simasının - akademik İsa Həbibbəyli və akademik Elizbar Cavelidzenin elmi görüşlərinin və elmi əlaqələrin təməllərinin atılması haqqında bu fikirdədir ki, XX əsrin sonlarında müstəqillikdən sonra hər iki ölkədə bu ədəbi əlaqələr itməyə doğru getmişdi: “İsa müəllim uzun illərdən bəri unudulan ədəbi əlaqələrin formalaşmasında mühüm daşı olan bu görkəmli alimin yaradıcılığına yaxşı bələd olduğundan onun əsərlərinin nəşri vəziyyətilə maraqlandı və bu əsərlərdən bəzilərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsini və nəşrini təklif etdi...” (Əhmədli, 2017) Və bu görüşün nəticəsi olaraq, E.Cavelidzenin 1972-ci ildə Tbilisidə nəşr olunmuş “Məhəmməd Füzuli: Həyatı. Mühiti. Yaradıcılığı” (1972) kitabı 2017-ci ildə Bakıda Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu tərəfindən “Elm və təhsil” nəşriyyatında Mirzə Məmmədovun tərcüməsi və professor Bədirxan Əhmədlinin redaktorluğu ilə nəşr edildi. (Literature.az, 2017)

rindən olan Məhəmməd Füzulinin yaradıcılığı, həyatı ədəbiyyatşünaslarımız tərəfindən üç yüz ildən çoxdur ki, öyrənilir və araşdırılır. Bu mənada, onun həyatı və yaradıcılığının elə gizli, öyrənilməmiş yeri qalmamışdır. Təkcə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı deyil, dünya ədəbiyyatşünaslığında da (rus, gürcü, türk, qazax, özbək, alman, ingilis və s.) onun ədəbi irsi araşdırma obyektinə olmuşdur. Ona görə də milli arealdan kənarda aparılan araşdırmalar həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu cəhətdən E.Cavelidzenin “Məhəmməd Füzuli: Həyatı. Mühiti. Yaradıcılığı” monoqrafiyasını həm füzulışünaslıqda, həm də Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələrində yeni və həm də çox qiymətli bir səhifə hesab etmək olar.

“Müəllif bu monoqrafiyanı özünəməxsus bir üslubla yazmışdır. Bu da onun özündən əvvəlki tədqiqatları təkrar etməməsi ilə əlaqədardır.” - qənaətində olan professor Mədəd Çobanov qeyd edir ki, “yuxarıdakı bölmələrdən göründüyü kimi, müəllif, hətta, monoqrafiyanın ayrı-ayrı başlıqlarında belə poetik xüsusiyyətləri saxlamışdır. Bu da oxucuya çox yaxşı təsir bağışlayır.” (Çobanov, 1973)

Akademik E.Cavelidzenin “Məhəmməd Füzuli: Həyatı. Mühiti. Yaradıcılığı” araşdırması yazı üslubu, tədqiqat diapazonu ilə bir qədər seçilir. Belə ki, tədqiqatçı Füzuli yaradıcılığını dərinlən başa düşmək üçün onun mühiti və dövrünü də öyrənir. Monoqrafiyanın formasında da müəyyən yenilik var idi; tədqiqatçı akademik yazı üslubu ilə həyat və yaradıcılıq elementlərini, hadisələrə münasibətdə sərbəstliyi birləşdirə bilib və kiçik bir araşdırmada şairin həm həyatı, mühitini, həm də yaradıcılığını konseptual şəkildə araşdırmışdır. Demək lazımdır ki, sovet dövründə yazdığı tədqiqat işlərində də E.Cavelidze eyni yol ilə getmişdir ki, bu

kil etdiyini, burada Şərqi təfəkkür tarixində məşhur olan alimlərin yaşadığını xüsusi qeyd edir. Baxmayaraq ki, M.Füzuli öz şeirlərində yaşadığı dövrdə poeziyanın qədər-qiyətinin bilinmədiyindən də söhbət açır (“Qədirsizdir bizim vilayətdə, Ruha şadlıq verən gözəl əşar” və yaxud “Bir dövrdəyəm ki, nəzm olub xar, Əşar bulub kəsadi-əşar”), lakin tədqiqatçı bu fikirdədir ki, bu dövrdə Bağdad ədəbiyyata, mədəniyyətə xüsusi diqqət yetirilirdi. O, yazır: “Doğrudur, Füzulinin dövründə Bağdadın mədəni məişəti özünün qədimlərdə olan zəngin ənənələrindən geri qalırdı, lakin bu dövrdə də o, Şərqi şəhərlərini sənətin müxtəlif sahələrində arxada qoyurdu.

XVI əsrin Bağdadında kifayət qədər güclü ədəbi məktəb mövcud idi. Başqa şeyləri bir yana qoyaq, bundan öz-özlüyündə Füzulinin poetik irsi xəbər verir.” (Cavelidze, 2017, 23) Tədqiqatçı bu fikrini möhkəmləndirmək üçün mənbələrə müraciət edir və Bağdad ədəbi mərkəzlərində yetişən Füzulinin müasirlərinin, dövrün təzkirəçilərinə istinadən adlarını çəkir. Buradan aydın olur ki, bu dövrdə yazıb yaradan Fəqiri, Sadiq, Ruhi, Kiram, Bağdadlı Qılıç bəy, Tənha bəy, Mövlənə Huş, Kəlai, Zaei, Kəlam, Hazan, Mir Qədri, Hasir, Zəmir, Əli, Şəmsi Bəodadi kimi şairlərin əksəriyyəti Azərbaycan dilində yazıb yaradırdı. Tədqiqatçı bu şairlərdən bəzilərinin üzərində geniş dayanır və M.Füzuli yaradıcılığına təsir edə biləcək müasirlərinin yaradıcılığına da dəyər-ləndirir. Onlardan biri Əhdi Bağdadinin yaradıcılığı ilə yanaşı, həm də bir səlnaməçi olduğunu xüsusi qeyd edir. Bu çox vacibdir, həm də ona görə ki, M.Füzulinin oğlu Fəzlinin şeirlər yazdığını bizə çatdıran yeganə təzkirəçidir və məhz onun sayəsində biz Fəzlinin şeirlər yazdığını öyrənirik. Akademik E.Cavelidze

şairin doğum tarixi və yeri barədə də müzakirə açır və müəyyən fikirlər söyləyir. Doğum tarixi ilə bağlı qəti bir qərara gələ bilməsə də, 1498-ci il üzərində dayanır. Demək lazımdır ki, bu tarixi Azərbaycan alimi Həmid Araslı ortaya qoymuş və digər şərqşünaslar kimi, E.Cavelidze də bununla razılaşmışdır. Ümumiyyətlə, M.Füzuli ilə bağlı araşdırmalarda Azərbaycan alimlərinin özünəməxsus rolu vardır və bir çox tədqiqatçılar kimi, E.Cavelidze də bir çox məsələlərdə bu fikirlərlə razılaşmaya bilmir.

Akademik Elizbar Cavelidze M.Füzulinin təxəllüsü barədə də müəyyən fikir söyləyir və bu zaman onun öz yazdıqlarına əsaslanır. Onun yazdığına görə, Məhəmməd “poeziya kəhkəşanında kəhər atını çapanda” özünə uyğun gələn təxəllüs axtarmağa başlayır və bu zaman “Füzuli” təxəllüsünü seçir. Şairin həyatını təsvir edərkən qəsidələrinə müraciət edərək bu qəsidələrdə ömürlüyünün bəzi səhifələrini açır. Məsələn, Bağdadın qazisinə həsr etdiyi qəsidədə yazdığı “Sən mənim cəzalanmağım barədə hökm veribsən, sözsüz ki, onun yenidən baxılmasına lüzum yoxdur” sətirlərinə əsaslanaraq belə bir qənaətə gəlir: “Şair işdən gərək ki, Səfəvilərin hökmranlığı dövründə çıxarılıb. Hər halda Osmanlılar Bağdadı hökmranlıq edən vaxtlar Füzuli işsiz qalmışdı və böyük ehtiyaclar içində idi. O, Osmanlı əyanlarının könlünü almağa cəhd göstərirdi və onlara gözəl qəsidələr həsr edirdi ki, bunlarda da özünün iqtisadi sıxıntılarını, cəfali həyatını dəfələrlə qeyd edir.” (Cavelidze, 2017, s.39). Tədqiqatçı bunu yazarkən şairin

qəsidələrinə - sədrəzəm İbrahim Paşaya, Nişancı Paşa Cəlal Çələbiyə, Ayaz Paşaya, qaziəskər qazi Çələbiyə, Üveys Paşaya və başqa türk əyanlarına yazdığı tərif dolu qəsidələrə əsaslanırdı. Lakin buna baxmayaraq türk sultanlarının Füzuliyə o qədər də diqqət yetirməməsi, çox nadir hallarda ona cüzü lütfkarlıqlar göstərilməsini də ortaya çıxarır. Bu cür lütfkarlıqlardan biri də Sultan Süleyman Qanuniyə yazdığı qəsidə və Sultanın ona 9 axça təqaüd təyin etməsidir. Tədqiqatçının fikrincə, böyük cəfa və cəhdlərdən sonra şair hər halda istəyinə nail olur və 9 axça təqaüd almaq barədə Sultanın məktubunu almaq şairi “həddindən artıq fərləndirir”. Lakin “Şikayətnamə”dən də məlum olduğu kimi, şairin sevinci uzun sürmür və məmurlardan çəkdiyini satirik, ironik şəkildə ifadə edir.

Akademik E.Cavelidze Füzulinin qəzəllərini də təhlil edərək onu bir gözəl ustası, məhəbbət şairi kimi də göstərir. Onun araşdırmasında “Leyli və Məcnun” poemasına ayrıca yer verilir, ərəb mənbələrinə də müraciət edərək rəvayətlərdə bu eşq dastanının hansı şəkildə ifadə olunduğunu təhlil edir. Məsələn, bir ərəb rəvayətində Leyli ilə Məcnunun görüşünü təsvir edərkən yazır: “Başqa rəvayətə görə, Leylinin gözəlliyi barədə xəbəri eşidən gənc onu görmək arzusunda olur və Leylinin öz rəfiqələri ilə baş çəkdiyi xanım Kərimənin ailəsinə gedib-gəlməyə başlayır. Bir gün onlar bir-birilə görüşürlər. Qeys qadınları qonaq etmək üçün dişi dəvə kəsir və beləcə bir neçə gün şadlanıqlı edirlər.” (Cavelidze, 2017, s.107).

(Davamı var)